

КОЗАЦЬКІ ВИХОВНІ ЖАРИНКИ

Федоренко Д. Т., Федоренко О. Б.

“Козацькі виховні жаринки” – мініатюри фольклору українського козацтва – вперше воскресають гумор дітей далекого минулого. Особливо ті, що не втратили свого виховного й пізнавального значення.

“Kosac educational sparks” – miniatures of folklore of Ukrainian kosacs – first say about children’s humour of old age. Especially those which didn’t lost their educational and cognitive meaning.

Проблема використання козацьких виховних мініатюр на сучасному етапі свідчить про назрілу проблему глибокого теоретичного обґрунтування і дидактичного забезпечення педагогіки ХХІ століття, що будується на національній основі.

Звідси витікають основні завдання, а саме:

1) Відібрати найсуттєвіші виховні мініатюри (жаринки) козацької педагогіки для залучення до педагогічного процесу на сучасному етапі розвитку шкільництва, освіти і вихованні учнівської молоді в Україні.

2) Розробити основні моменти дидактики використання цікавих і результативних жаринок козацької педагогіки.

3) Виховати бажання і сформувати уміння займатися постійним пошуком новітніх педагогічних технологій.

На жаль, за станом на сьогоднішній день таких завершених робіт ще не існує, а окремі розробки з виховання лицарства і честі, як однієї з частин української ментальності (столичні вчені Ю. Д. Руденко, О. Я. Савченко, О. Г. Губко та ряд інших) передбачають подальшу розробку теорії та практики існування однієї з галузей козацької педагогіки – побудова навчально-виховного процесу з використанням великої кількості виховних мініатюр козацької педагогіки.

Тому мета статті, як і всього майбутнього дослідження, найвірогідніше може бути з таких складників:

1. Дослідити виховні компоненти козацьких мініатюр.

2. Виявити найбільш результативні та ефективні в сучасних педагогічних технологіях та з найбільш прогресивних і впливаючих на становлення національного українського характеру, підготувати систему (добірку) виховних елементів із здобутків козацької педагогіки.

3. Довести доцільність такого педагогічного дійства для відновлення усіх складових української педагогіки на національній основі.

Тож стаття цілком відповідає меті і завданням наукового пошуку проблеми, що становить основу новітніх педагогічних технологій для XXI століття.

Козацькі виховні жаринки – це, власне кажучи, мудрість козацької педагогіки, її практичної сторони. Наприклад, афористичні твори чи приказки та прислів'я. Різні особливості і сторони виховання розкриваються в них. Припустимо, приказки та прислів'я українських козаків про мудрість мовленого слова, його активність, популярність і дієвість. Прочитайте разом з дітьми, обговоріть з ними значення кожного пареміографічного твору і запишіть до свого щоденника мудрості козацької:

Мало хотіти мудрим стати, треба попотіти, щоб гори наук подолати.

Мовленому слову треба паном стати.

На дерево дивись, як родить, а на людину, як робить.

На його слові можна мур мурувати.

На охочу людину діло знайдеться.

Найменше діло – словоблудити.

Придивіться: він не працює, а говорить.

На словах – як на бандурі, а як до діла – мовчок.

Продовжіть ці записи новими творами, які ви вже десь чули, чи вичитали в книгах. У чому їх виховна краса?

Як в козацькому багатті, виховні можливості фольклорних творів козаків палахкотливими жаринками злітають в небо, осявають душі молодих і вказівною зорею манять до вдосконалення.

Так козацька духовність, мораль, кодекси лицарства і честі, шанобливе ставлення до жінки і дітей, вірність присязі, обов'язку, рідному

народові, – все те сьогодні аж стукає у двері сучасної школи, що зазнала імперського утиску, доведена до кризової прірви і нині лише почала зводитись на ноги національного відродження.

Провідні вчені України М. Г. Стельмахович, Ю. Д. Руденко, О. Т. Губко, О. О. Любар, Д. Т. Федоренко та інші розробили концепцію козацької педагогіки, теоретичне її обґрунтування як складової частини національної етнопедагогіки і в загальних рисах вказали шляхи практичної її реалізації в загальноосвітніх навчально-виховних закладах.

На прикладі шкіл Кривбасу (національна педагогічна гімназія № 24, середні національні загальноосвітні школи № 108, 27, 63, 74 та інші), які мають досвід організації дитячих колективів козацького типу, доведено, що це загони юних козачат, юних джур. Такі дитячі колективи працюють за напрямками “Батьківська криниця”, “Золоті руки”, що дозволяє дітям вивчати історію роду, сім’ї, народу, рідно краю, народнопоетичну творчість, розвивати фантазію, кмітливість, спритність, товариськість та інші якості духовності юної особистості. І це варто поширювати по всій Україні.

Більш старші учні добровільно об’єднуються в загони “Благородства” імені Насті Лісової (Роксолани), “Сміливість” імені козака Шевчика, який колись врятував Хортинську Січ, “Мужність” імені Дмитра Вишневецького, “Гідність” імені Северина Наливайка, “Кмітливість” імені Тимоша Хмельницького, “Вірність” імені полковника Морозенка, “Відвага” імені Максима Кривоноса, “Мудрість” імені Івана Мазепи, “Відданість” імені Павла Полуботка.

Нині в школах України діють гуртки козацьких забав, секції козацьких видів спорту, козацькі музично-вокальні ансамблі тощо.

Експериментальна перевірка життєвості основних положень козацької педагогіки, що проведена в Марганецькому міськвнво у співдружності з учителями СШ № 2 м. Марганця (місцевості, де була Томаківська Січ), довела таке:

- теоретичні узагальнення і конкретні вказівки створення педагогічних основ і розробки методичних особливостей включення

матеріалів історії педагогічної думки Запорозької Січі до навчально-виховного процесу в початкових класах національної школи стали доречними, своєчасними і повинні мати практичну реалізацію нетрадиційними засобами, шляхами, методами та прийомами при обов'язковому використанні (залученні до педагогічного процесу) найбільш вагомого із скарбниці козацької педагогіки);

- включення здобутків козацької педагогіки до навчально-виховного процесу в початкових, середніх і старших класах національної школи повинно здійснюватися системно і систематично, по апробованих методиках, на достовірному фактичному матеріалі і добре підготовленими висококваліфікованими учительськими кадрами;

- кожний навчальний заклад мусить бути забезпеченим публікаціями документів, оригінальних історичних і художніх творів про життя козацтва, його педагогіку, мати власний банк дидактичних розробок нестандартних уроків, побудованих на засадах національної етнопедагогіки, нетрадиційних навчально-виховних заходів, до структури яких включено найкращі здобутки козацької педагогіки;

- наповнити зміст і форми діяльності учнівських, молодіжних та інших шкільних організацій духом козацтва, його духовності та звичаїв, спрямувавши сутність їх виховної роботи на закріплення в свідомості, переконаннях, світоглядності, нормах життя основних рис українського менталітету;

- визначити форми діяльності козацького самоврядування в кожному навчальному закладі, проводити фольклорно-етнографічні експедиції з козацького краєзнавства, походи, екскурсії, мандрівки, екологічні акції, заходи милосердя, трудові, спортивно-оздоровчі літні козацькі табори і таке інше;

- створити добровільні загони імені Пилипа Орлика, "Воля" імені Михайла Грушевського та ряд подібних, що названі іменами національних героїв України – Івана Сірка, Уляна Кобилиці, Устима Кармелюка і багатьох інших.

Бажано, щоб такі загани об'єднувалися в “Дитячий курінь юних козачат”, щоб цей “Курінь” мав власну структуру і керівництво, щоб були добре розробленими і закріпленими ритуали посвяти в джури і козачата, ритуали урочистого строю тощо.

Наприклад, робота над давньою козацькою легендою “Вовкам теж потрібен спокій”, яка стверджує добро і широсердність, застерігає і ганьбить зло, може проводитись так:

- залучення до заходів на виховному ранку чи вечорі;
- включення до одного з уроків позакласного читання;
- рекомендація легенди до самостійного опрацювання;
- Батківське використання в сімейному вихованні та ін.

То ж легенда на уроці позакласного читання:

“Увага, зараз я познайомлю вас із незвичною козацькою легендою. Вона дуже давня, і в ній не бряжчить зброя, немає походів і битв, козацьких взаємин, навіть самих козаків. А що ж є? Слухайте уважно.

Вовкам теж потрібен спокій.

(Легенда)

Якось один гончар віз на ярмарок продавати свої вироби. Застала його ніч. З усіх боків вили вовки. Щоб відлякати їх, чоловік погукав у свого глечика різними голосами. З'явилися кілька вовків і запитали: “Чого ти нас кликав?”

А найбільш кликастий і кудлатий вовк, напевно, вожак зграї, загарчав погрозиливо і сказав:

- Давно не їв людятини, то тепер поласую.
- Не треба його їсти, – заскавчали два молодих вовка, – у нього, мабуть, діточки є.

Чоловік перелякався і сказав, що він лише відлякати хотів зло. Тоді вовки повели його до свого порадника – старого сивого діда.

- Ти порушив спокій безпосередньо у наше свято, – сказав Головний Вовк. – Тепер ти мусиш з'їсти вовчої їжі – конини дохлої.

Чоловік став говорити, що люди не можуть такого їсти, і проситися, щоб відпустили його, бо вдома маленькі діти голодні плачуть. Вовки

порадилися і відпустили мужика за умови, що він розповість усім людям, аби вони ніколи не турбували вовків, тим паче, у їхнє свято на Юрія.

(Записав Д. Т. Федоренко від потомственого запорозького козака Івана Зиновійовича Кучеренка, 74 років, м. Марганець, що на території колишньої Томаківської Січі, серпень 1953 р., публікується вперше).

Скажіть, будьте ласкаві, якими тут виступили вовки? Чому такими добрими? Чому вчить ця дивна стародавня козацька легенда? Чому зникає злість?

Далі учні на уроці позакласного читання відповідають на поставлені запитання, клас обговорює одну із сторін людської доброти, коли, виявляється, вона є і серед вовків...

Можна, щоб на такому уроці прозвучали і героїчні козацькі твори про доблесть і відвагу наших пращурів, героїзм, сміливість і подвиги козацьких дітей. Але учитель мусить нагадувати, що всіма вчинками козаків і їх дітей керувала непідробна доброта долюбимих людей, до народу та України, що вона, доброта, є рушійна сила навіть ненависті до ворогів, завойовників, чужинських прибульців і їх прихвоснів, яким не сидиться вдома, а тягне на ласий шматок пирога.

Героїко-патріотичні твори козацької минувшини можна почерпнути із вельми корисної книги “Савур-Могила”, в якій є дивні розділи “Із прадавніх криниць”, “Ой Січ-мати”, “Великий Луг – батько”, “Славні лицарі”, “Заклятий скарб” та інші [1, с. 262] та на диво чарівної книги “Де живе жар-птиця”, що буквально “нашпигована” старими козацькими легендами і справді патріотичними козацькими переказами [2, с. 206].

У 1993 році Київське видавництво “Абрис” оприлюднило репринтним способом збірку Михайла Степановича Возняка (1881 – 1954) “Українські перекази”, яку академік скомпонував з ста трьох легенд і переказів. Вся книга була заарештована (репресована), і кілька примірників зберігалися по сейфах. Справжня скарбниця, святиня національної культури, високохудожня, глибоко патріотична провісниця добра і лицарства козаків, нашого українського менталітету на п’ятдесят років заперта за сімома печатками по “спецфондах”. Дві частини книги (“З

пам’яток письменства”, “З уст народу”) являють собою виховні жаринки нашого народу, об’єднані ідеєю боротьби за свободу і незалежність, за самостійність і рівноправність України.

Твори з народних уст присвячені визначним історичним подіям в Україні, легендарним та історичним постатям, “оборонцям рідної землі – від князя Святослава до героїв козаччини”.

Аж ось познайомтеся з двома невеличкими переказами з тої чарівної книги академіка М. С. Возняка.

Палій і татарський лицар.

Палій поїхав орду спиняти... Орда мала свого лицаря, і він перш ходив з ордою, а тоді годі – пішов геть від орди, щоб самому добра придбати. І то зійшлись Палій і той лицар від орди... І Палій посік того лицаря, зв’язав його віжками: у дванадцять сталок були віжки. То вже зв’язаний той лицар як обглядив Палієве військо, аж воно у Палія всього щойно 50 козаків. То погледів лицар Палієве військо і каже:

- Щоб же я знав таке, то був би не давався тобі, був би боровся з тобою.

Бо бачте, як бились вони, то йому здавалось, що так, як кінця світові нема, так Палієвому військові. Такий то планетний чоловік був Палій і напустив туману на того козака, що від орди. Та тоді той лицар скрутнувся, то так віжки і перегоріли на ньому.

Запорожці.

Після Христового Різдва в печерах жили змії з трьома головами; вони літали по світу, їли людей і всяку звірюку. Давно вони жили на світі і, може б, ще жили, так звоювали їх багатирі-велетні. Страшений, кажуть, народ був. Один зуб велетня насилу можна було підняти. Після богатирів ще жили змії, тільки вже з однією головою. У нас, кажуть, жило три зміяки: один на острові Хортинському, другий на порозі Гадочому, а третій на острові Перуні, що нижче порога Будила. Печери їх і тепер є. Ці зміяки схожі були на великих гадок, тільки уміли літати. Крила у них були, кажуть, як у кажана, і покриті лускою; хвіст довгий, а на кінці мов стрілка з зазубнями. Як понадходили сюди запорожці, як почали воювать турків, вони з ляку і порозлітались к бісовій матері. Після зміїв плодилися

тут полози; це уже гад недавній, бо й наші батьки бачили [3, с. 83].

Уже зрозуміло, що ці давні, дуже цікаві народні перекази можуть використовуватися на таких ділянках педагогічного процесу в початкових класах:

- на уроках навчання мови;
- на уроках читання;
- на уроках позакласного читання;
- на ранках і вечорах, присвячених козацькій тематиці;
- у сімейному вихованні.

А тепер уважно поглянемо, які почуття, якої сили переконання можна формувати на тих переказах, виховних жаринках:

- Нечувана багатирська сила козаків, якою наділяв народ свого Палія.
- Уміння одному вести боротьбу так, щоб складалось враження, ніби “кінця світові нема, так Палієвому військові”, в якому було всього 50 козаків...

– Складові частини відважності та героїзму: готовність до подвигу, невідступність, вірність обов'язку, незаплямлена честь, незалежність, самостійність рішень тощо.

- Народна топоніміка козацьких назв Дніпрових островів.
- Суто українські фантастичні легенди про видовиська, гадів, зміїв і таке інше.

Отже, виховні козацькі жаринки мають важливе значення у вихованні сучасних підлітків, занурюючи до історичних давно минулих подій, створюють обстановку всебічного розуміння наших прадідів, славних козаків, запозичення і творче використання найкращого з традицій, обрядів, ритуалів, з функціонування рідної мови в ті часи, з усвідомлення, хто ми, звідки ми прийшли і чиї ми діти. А у вихованні ці поняття першочергові.

Література:

1. *Де живе жар-птиця? / Записав І. І. Гурин, упор. і передмова М. К. Дмитренко. – К.: “Веселка”, 1991. – 206 с.*
2. *Савур-Могिला. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянини. / Упор. і автор приміток В. А. Чубенко. – К.: “Дніпро”, 1990. – 261 с.*
3. *Українські перекази. / Зібрав М. Возняк. – Українське видавництво Краків. – Львів, 1944; Репринтне видання. – К.: “Абрис”, 1993. – 119 с.*